

■ بسیاری از صاحب‌نظران اجتماعی تکانه‌ها و فشارهای اقتصادی در سال‌های اخیر را عاملی در جهت کاهش سرمایه اجتماعی بویژه اعتماد مردم می‌دانند. علی‌سعدوندی، اقتصاددان با اشاره به اهمیت توجه دولت به حفظ و افزایش سرمایه اجتماعی در سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های حمایتی گفت: برای رضایتمندی و موافقت مردم با سیاست‌ها، دولت باید به تعهدات خود عمل کند و سرمایه اجتماعی خود را بالا ببرد

و بدنام‌سازی دریافت‌کنندگان مزایا»، «هزینه‌های اجرایی اس‌دک» و «ایجاد فرصت برای ارتقای رشد و بهره‌وری».

■ UBI همان یارانه نقدی پرداختی در ایران است؟

یارانه نقدی در ایران هر چند با عنوان درآمد پایه همگانی خوانده نمی‌شود اما شباهت‌های زیادی با طرح درآمد پایه همگانی دارد. با توجه به اینکه مبلغ یارانه کمتر از نیازهای پایه خانوار است، می‌توان این طرح را به عنوان درآمد پایه همگانی جزئی نامگذاری کرد. مقدار درآمد پایه همگانی به میزانی است که به تنهایی برای رفع نیازهای اساسی خانوار کافی است اما درآمد پایه همگانی جزئی کمتر از این مقدار است و بخشی از هزینه‌های ضروری خانوار را پوشش می‌دهد. یارانه نقدی در سال ۱۳۸۹ آغاز شد و تاکنون با تغییراتی همراه شده و تغییرات ادامه دارد. در ابتدا قرار بود با خوشه‌بندی مبتنی بر اطلاعاتی که مردم به صورت داوطلبانه افشا می‌کنند، صرفاً دهک‌های فقیر از یارانه بهره‌مند شوند اما پس از شکست در تکمیل بانک اطلاعاتی مورد نیاز، یارانه‌ای که هدفمند نامیده می‌شده، به صورت همگانی به تقریباً تمام مردم (۹۶ درصد جمعیت) پرداخت شد. در سال‌های بعد تلاش‌هایی برای حذف دهک‌های ثروتمند شد که با توجه به عواملی از جمله فقدان اطلاعات جامع درآمد و هزینه خانوار و نبود اراده کافی در دولت‌های یازدهم و دوازدهم، موفقیت‌آمیز نبود؛ البته با اجرای این سیاست ضریب جینی و اختلاف طبقاتی در کشورمان کاهش پیدا کرد به طوری که سال ۹۱ برای اولین‌بار در تاریخ رقم ضریب جینی به ۳۶ دهم درصد رسید.

■ اجرای سیاست یارانه نقدی در کشور

طرح هدفمندی یارانه‌ها از ۲۸ آذر ۸۹ به صورت رسمی در سراسر کشور اجرا شد و پس از آن در یک بازه زمانی قیمت بخشی از خدماتی که دولت به آنها یارانه پرداخت می‌کرد به سمت تعدیل حرکت کرد. این اتفاق با کاهش یارانه تزیینی دولت برای تولید انرژی آغاز و مقرر شد این رقم کاهش یافته یا در اصل درآمد حاصل از هدفمندی یارانه‌ها طبق یک الگو در اختیار شهروندان قرار گیرد.

در این قانون مصارف اینگونه بیان شده است: ۳۰ درصد به بخش تولید، ۲۰ درصد به دولت بابت افزایش هزینه‌ها و ۵۰ درصد به صورت یارانه نقدی و غیرنقدی به شهروندان بویژه اقشار آسیب‌پذیر پرداخت شود که طبق گزارش‌های ادواری مرکز پژوهش‌های مجلس ترکیب مقرر در قانون هدفمند کردن یارانه‌ها در هیچ یک از سال‌های اجرای قانون رعایت نشده است. در ادامه، بر روی ۳ دلیل نارسایی اجرای این سیاست در کشورمان می‌پردازیم.

۱- توقف اصلاح متحمل‌های انرژی

طبق ماده یک قانون هدفمندی یارانه‌ها، دولت مکلف بود قیمت فروش داخلی بنزین، نفت گاز، نفت کوره، نفت سفید و گاز مایع را بتدریج تا پایان برنامه پنجم توسعه یا سال ۹۴ طوری تعیین کند که کمتر از ۹۰ درصد قیمت تحویل روی کشتی در خلیج فارس نباشد. این ماده می‌افزاید مینگین قیمت فروش داخلی گاز طبیعی به گونه‌ای باید تعیین شود که بتدریج تا پایان سال ۹۴ معادل ۷۵ درصد متوسط قیمت گاز طبیعی صادراتی پس از کسر هزینه‌های انتقال، مالیات و عوارض شود. در ماده ۷ این قانون آمده: دولت باید تا پایان سال ۹۴ قیمت آب مصرفی شهروندان را به صورت ۱۰۰ درصد واقعی یا معادل قیمت تمام‌شده دریافت کند. شواهد گویای آن است که این ماده به هیچ‌وجه اجرایی نشده است. عدم تکمیل به قانون طی چند سال این شده که قیمت فعلی حامل‌های انرژی با قیمت مصوب قانون هدفمندی فاصله بسیار زیادی پیدا کند، تا حدی که امروز دیگر دولت‌ها بیم اجرای آن را ندارند. برای مثال اگر بخواهیم در شرایط کنونی قیمت بنزین را واقعی کنیم باید نزدیک به ۲/۵ برابر قیمت فعلی آن شود که مسلماً اجرای آن تبعات بسیار وخیمی خواهد داشت؛ در صورتی که اگر این اتفاق به صورت تدریجی رخ می‌داد و به ازای آن یارانه نقدی شهروندان هم به طور مناسب واقعی می‌شد دیگر شاهد کاهش و کمبود منابع هدفمندی نبودیم.

۲- عدم حذف یارانه پردرآمدها

در متن قانون هدفمندی یارانه‌ها تصریح بر حذف پردرآمدها نشده، دلیل این اتفاق را هم می‌توان چند مرحله‌ای بودن این قانون و عدم تکمیلش در آن زمان خواند اما در قوانین ادواری بودجه در سال‌های آتی مکرراً بر این موضوع تأکید شده است. برای مثال طبق تبصره «۲۰» قانون بودجه سال ۱۳۹۴، دولت موظف شد یارانه خانوارهای پردرآمد را قطع کند. پس از آن در سال ۹۵ موضوع حذف یارانه‌بگیران جدی‌تر شد تا حدی که مجلس جزئیات حذف و گروه‌های مورد نظر را نیز در حاشیه آورده ولی در نهایت طبق آن عمل نتشد. این روند حتی در قانون بودجه سال ۹۷ هم امتداد داشت و در تبصره «۱۴» قانون بودجه ۱۳۹۷ بر حذف ۳ دهک بالایی تأکید شده بود. در نهایت این موضوع برای چندمین بار در قانون بودجه عنوان شد که به نظر می‌رسد با سرعت بسیار پایینی در حال اجرای شدن است.

۳- زیاده‌خواهی دولت‌ها

بررسی‌ها نشان می‌دهد سهم بخش مهمی از درآمدهای حاصل از هدفمندی یارانه‌ها به حساب شرکت‌های دولتی واریز شده است. باید توجه داشت درآمد نهایی حاصل از هدفمندی یارانه‌ها پس از کسر مالیات بر ارزش افزوده و سهم شرکت‌های دولتی (مابه‌التفاوت قیمت واقعی و قیمت فعلی) به خزانه هدفمندی یارانه‌ها واریز می‌شود. در برخی سال‌ها به دلیل افزایش قیمت‌ها توسط شرکت‌های دولتی، دیگر مبلغی به خزانه هدفمندی یارانه‌ها واریز نمی‌شود. این اتفاق باعث شده سهم مردم از درآمدهای حاصل از هدفمندی یارانه کاهش محسوسی پیدا کند. برای مثال در لایحه بودجه سال آینده سهم مردم از این درآمدها تنها ۱۶ درصد است، یعنی نزدیک ۷۰ هزار میلیارد تومان و بیش از ۴۰۰ هزار میلیارد تومان به مردم نمی‌رسد. در صورتی که این رقم هم در بین تقسیم می‌شد، شاید امروز می‌توانستیم بگوییم هدفمندی یارانه‌ها به نتیجه مورد نظر خود رسیده است.

بایسته‌ها و ملاحظات اجرای سیاست اصلاح ارز ترجیحی؛ باید درباره وضعیت فعلی تخصیص دلار ۴۲۰۰ تومانی تصمیم قاطع گرفت

بلا تکلیفی ارز ترجیحی

جامعه در شرایط تحریم و همچنین توزیع عادلانه یارانه‌ها و برقراری عدالت اقتصادی است.

در عمل این سیاست و رانتی که از محل تخصیص آن ایجاد شد، به بهبود وضعیت معیشت اقشار محروم و فرودست و دهک‌های نخست منجر نشد.

این سیاست زمینه بهره‌مندی دهک‌های آخر از محل منافع ارز ترجیحی ۴۲۰۰ تومانی را فراهم آورد و به نوعی شکاف طبقاتی و افول طبقات متوسط به پایین را به دنبال داشت.

نوسانات قیمت کالاها و افزایش نرخ تورم نه تنها فشار زیادی بر مصرف‌کنندگان وارد کرد، بلکه با افزایش و در نتیجه گرانی هزینه‌های تولید، تضعیف تولید داخلی را در پی داشت.

■ حذف ارز ۴۲۰۰ تومانی و لزوم سیاست حمایتی جایگزین

چالش‌هایی که این سیاست در تامین کالاها و اساسی و بی‌تعادلی در وضعیت بازار به وجود آورد، کارشناسان، مجلس و دولت را بر آن داشت در شیوه اعمال این سیاست اقتصادی بازنگری کنند و برای حذف ارز تخصیصی به واردکنندگان اقلام اساسی و مورد نیاز مردم متفق‌القول شوند.

در نهایت پس از اما و اگرهای بسیار و موافقت و مخالفت‌هایی که با حذف ارز ترجیحی وجود داشت، مجلس شورای اسلامی در جریان بررسی تبصره‌های بودجه ۱۴۰۱ در جلسه علنی ۱۵ اسفند ۱۴۰۰ با اصلاح ارز ترجیحی ۴۲۰۰ تومانی رای داد. اکثر کارشناسان معتقدند یک سیاست حمایتی جایگزین که هدفمند بوده و بدرستی اجرا شود، تبعات منفی سیاست اصلاح ارز ترجیحی را برطرف می‌کند.

در همین راستا رئیس کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی بیان کرد: «حسین مدرس خیابانی» قائم‌مقام وقت وزیر صنعت، معدن و تجارت در امور بازرگانی از محدود شدن تخصیص ارز ۴۲۰۰ تومانی به ۷ قلم کالا خبر داد.

در همین راستا رئیس کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی در ابتدا این ارز به ۲۵ قلم از کالاها اساسی و مورد نیاز مردم اختصاص یافت اما در ادامه با توجه به شرایط تحریم، کاهش صادرات و در نتیجه کاهش درآمدهای ارزی، اقدام کمتری در شمول ارز تخصیصی ۴۲۰۰ تومانی قرار گرفتند.

■ یارانه نقدی یا کالایی؟

محمد مهدی مفتاح، سخنگوی کمیسیون برنامه و بودجه که جزو مدافعان اصلی یارانه کالایی و کوپنی است، با بیان اینکه ما اقتصاد کوپنی را در دوره‌های حساسی از تاریخ کشورمان تجربه کردیم، گفت: این تجربه موفق بود و در مردم اعتماد خوبی ایجاد شد؛ مردم نگران از بین رفتن اعتبار کوپن نبودند و کالای مورد نیاز خود را به این طریق دریافت و خریداری می‌کردند.

وی افزود: کمک‌های اعتباری به صورت کالا با توجه به تجربه‌ای که در زمان جنگ داشتیم و تجربه موفق در آن زمان بود، می‌تواند ملاک کار قرار گیرد؛ با مطالعه دقیق‌تر می‌توان نقاط ضعف را برطرف و از نقاط قوت آن استفاده کرد.

مفتاح گفت: کارت الکترونیک کالا یکی از پیشنهادهای است که کالایی یا اعتباری بودن آن هنوز مشخص نیست اما برخی این الکترونیک بودن را دارای معایبی می‌دانند. وی افزود: حمایت از اقشار آسیب‌پذیر جامعه در برابر تکانه‌های اقتصادی موضوع مورد تأکید نمایندگان مجلس شورای اسلامی است. دولت وظیفه دارد اقشار آسیب‌پذیر را تحت حمایت قرار دهد.

وی افزود: در برنامه‌های اقتصادی کلی که دولت در راستای اصلاح اقتصادی دنبال می‌کند، برخی سیاست‌ها زمانبر بوده و باید در بلندمدت به نتیجه برسد و ممکن

است فشارهایی بر دهک‌های پایین جامعه وارد شود و از نظر تامین معیشت در مضیقه قرار گیرند.

نماینده مردم همدان در مجلس شورای اسلامی با تأکید بر ضرورت اجرای سیاست‌های حمایتی برای محافظت از اقشار آسیب‌پذیر جامعه در برابر فشارهای اقتصادی گفت: این حمایت باید به صورت دقیق، شفاف و روشن باشد.

وی تأکید کرد: ساختار سیاست‌های حمایتی باید به صورت درست طراحی و عملیاتی شود تا از مشکلات و سوءاستفاده‌هایی که احتمالاً در این مسیر پیش می‌آید، جلوگیری شود.

■ سیاست موفق: یارانه مستقیم به مردم

همچنین در همین باره علی‌سعدوندی، اقتصاددان در گفت‌وگو با «وطن امروز» با بیان اینکه ارز ۴۲۰۰ تومانی موجب فساد، رانت و فشارهای مضاعف اقتصادی شد، گفت: مسأله این است که سیاست‌های حمایتی چگونه باشد، زیرا ما انواع سیاست‌های حمایتی را داشتیم و در بسیاری مواقع شکست خوردیم. وی افزود: سیاست حمایتی‌ای که موفق بود اما متوقف شد، پرداخت یارانه مستقیم بود که باید ادامه یابد.

■ آزادی عمل به یارانه‌بگیران داده شود

این کارشناس اقتصادی افزود: با اتفاق نظر دولت و مجلس ارز ۴۲۰۰ تومانی حذف شد اما چگونگی حذف آن نحوه هدفمندی یارانه اختصاص یافته از محل تک‌نرخ شدن ارز به یارانه‌بگیران از موضوعات مورد بحث و محل اختلاف است. سعدوندی با بیان اینکه سیاست‌هایی مثل کوپن الکترونیک، کارت نان و... به جایی نخواهد رسید، گفت: این نحوه اجرا رانت خیلی زیادی به دنبال خواهد داشت و مشکلات جدی به وجود می‌آورد.

وی با تأکید بر اینکه باید در پرداخت یارانه آزادی عمل به یارانه‌بگیران داده شود، افزود: شاید فردی نخواهد یارانه را برای خرید نان هزینه کند و بیشتر از

هدف از اتخاذ سیاست تخصیص

یارانه کالاها اساسی به صورت مستقیم و غیرمستقیم یا به شکل ارز ترجیحی ۴۲۰۰، حمایت از طبقات محروم و کم‌درآمد جامعه در شرایط تحریم و همچنین توزیع عادلانه یارانه‌ها و برقراری عدالت اقتصادی است، در عمل این سیاست و رانتی که از محل تخصیص آن ایجاد شد، به بهبود وضعیت معیشت اقشار محروم و فرودست و دهک‌های نخست منجر نشد

این کارشناس اقتصادی افزود: با اتفاق نظر دولت و

مجلس ارز ۴۲۰۰ تومانی حذف شد اما چگونگی حذف آن نحوه هدفمندی یارانه اختصاص یافته از محل تک‌نرخ شدن ارز به یارانه‌بگیران از موضوعات مورد بحث و محل اختلاف است. سعدوندی با بیان اینکه سیاست‌هایی مثل کوپن الکترونیک، کارت نان و... به جایی نخواهد رسید، گفت: این نحوه اجرا رانت خیلی زیادی به دنبال خواهد داشت و مشکلات جدی به وجود می‌آورد.

وی با تأکید بر اینکه باید در پرداخت یارانه آزادی عمل به یارانه‌بگیران داده شود، افزود: شاید فردی نخواهد یارانه را برای خرید نان هزینه کند و بیشتر از

نان به درمان احتیاج دارد؛ باید سیاست به سمت حذف یارانه‌ها و پرداخت مستقیم حرکت کند و یارانه به همه به صورت یکسان پرداخت شود.

این اقتصاددان با تأکید بر ضرورت شفافیت برای همراه‌سازی مردم گفت: ما این شفافیت را نمی‌بینیم و نیست، الان برای مردم مشخص نیست دولت از محل هدفمندی یارانه‌ها چقدر درآمد دارد و به هر فرد چقدر می‌رسد؛ نمی‌دانیم و در نتیجه اعتماد عمومی سلب می‌شود.

سعدوندی ادامه داد: اگر مردم به دولت اعتماد ندارند، دلیل نمی‌شود که دولت ۶۵ میلیارد دلار ارز را به صورت ارز ۴۲۰۰ تومانی به چند هزار نفر واردکننده تقدیم کند که زندگی اشرافی در خارج از کشور دارند.

وی افزود: این سیاست‌های مخرب توجیه‌پذیر نیست؛ مردم اعتماد ندارند، دولت باید به گونه‌ای عمل کند که اعتماد مردم جلب شود.

به هر روی سیاست اصلاح ارز ۴۲۰۰ تومانی محل اتفاق نظر بهارستانی‌ها و ساکنان پاسور است و اغلب صاحب‌نظران اقتصادی و تحلیلگران نیز آن را به صلاح کشور می‌دانند اما چگونگی سیاست‌های حمایتی در صورت حذف این ارز، هنوز محل پرسش است و اجماع و اتفاق نظری درباره آن وجود ندارد.

واقعیت جامعه خالی‌شدن سفره‌های مردم، به هم خوردن و تنگ شدن عرصه معیشتی خانوارها، به خطر افتادن امنیت روانی جامعه و افول طبقات اقتصادی است که لازم است در سیاست‌گذاری‌ها و نحوه اجرای طرح‌های اقتصادی حمایتی مورد توجه قرار گیرد.

مسئله تصمیمات مقطعی و کوتاه‌مدت نمی‌تواند باعث افزایش قدرت خرید پایدار مردم شود بلکه اجرای قانون مترقی هدفمند کردن یارانه‌ها به صورت تمام و کمال راهکار عبور از شرایط کنونی است.

یکی از طرح‌های کمتر اجرا شده برای تغییر ساختاری نظام جامع حمایت اجتماعی کشورها که طرفدارانی در میان نظریه‌پردازان راست و چپ دارد، «درآمد پایه همگانی» یا UBI (Universal Basic Income) است. به معنای پرداخت نقدی، همگانی و غیرمشرط به همه افراد جامعه است. طرفداران این ایده می‌گویند این شیوه مفیدترین راه برای حمایت از فقرا و تولیدکننده تضمین درآمد پایه همگانی عبارت است از: «عدم‌نیاز به سنجش درآمد خانوار و آزمون استطاعت»، «نبود اثر ضدانگیزشی بر نیروی کار (اثر جان‌شینی)»، «عدم برچسب‌گذاری